

**BICSÁK ZSANETT ÁGNES: VÁLT(AK)OZÓ OLVASATOK
JOHANN FRIEDRICH HERBART PEDAGÓGIÁJÁNAK HAZAI
RECEPCIÓJÁBAN**

GONDOLAT, BUDAPEST, 2016. 288 OLDAL

(ISBN: 9789636937195)

– RECENZÍÓ –

KÁDÁR Lilla & Ceglédi Tímea

Bicsák Zsanett Ágnes kötete több történelmi korszakon átívelve nyújt nélkülözhetetlen áttekintést Johann Friedrich Herbart hazai recepciójáról, amelyben egyaránt találkozhatunk méltatással, idealizálással, támadással, ellenségképpel, elmarasztalással, torzítással, sablonossággal, közhelyekkel, leegyszerűsítéssel, elhallgatással, politikai ideológiák hatásával, dehonesztálással, újraértelmezéssel, valamint objektivitásra törekvéssel. Célja ideológiai, politikai és tudományelméleti kontextusba ágyazva bemutatni a 19–20. századi értelmezéseket Herbart pedagógiájáról, s egybevetni azokat az eredeti, magyar nyelven egyelőre rendkívül korlátozottan elérhető forrásokkal.

A könyv a *Gondolat Kiadó* gondozásában jelent meg 2016-ban, kiadását a Magyar Tudományos Akadémia támogatta. A kutatás kezdeti lépéseit a szerző alapszakos hallgatóként tette meg, amikor pályatársával, Szabó Anita Évával részt vett az Országos Tudományos Diákköri Konferencián. A Fenyő Imre témavezetésével született munka a kanti és a herbarti etikát dolgozta fel, s különdíjban részesült. A kutatást Bicsák Zsanett Ágnes a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program keretében Brezsnay László témavezetésével folytatta. A nemzetközi elismerést és summa cum laude minősítést elnyert doktori értekezésből született az általunk ismertett kötet, amelyet Pukánszky Béla és Rébay Magdolna lektorált.

A kötet hét nagyobb fejezet köré épül. Az I. fejezet a téma jelentőségét húzza alá és a témaválasztást indokolja. A II. fejezetben a kutatás jellemzőit ismerhetjük meg (fogalmak, elméleti keretek, célok, módszerek, kutatási kérdések). A III. fejezet a Magyar Pedagógia folyóirat, tankönyvek, valamint további releváns tanulmányok recepció-elemzését tartalmazza az 1867-2001 közötti időszak terméséből. Az eredeti (primer) Herbart szövegek önálló olvasatáról a IV. fejezetben kapunk alapos elemzést. Az V. fejezet a reformpedagógiai irányzatokban megszületett kritikákat mutatja be, a VI. pedig a szocialista pedagógia Herbart-bírálatának szempontjait, érveit összegzi. A záró VII. fejezetben az eredmények szintetizálása,

a következtetések levonása és a további lehetséges kutatási irányok megfogalmazása olvasható.

1. Herbart az eredeti művekben vs. a tőle külön életet élő herbartizmus

A kötet, amellyel, hogy bemutatja a hazai és nemzetközi nézeteket Herbart pszichológiai alapú pedagógiájáról, visszanyúl az eredeti forrásokhoz is. Összesen 47 eredeti Herbart művet (könyveket, előadásokat, tanulmányokat, valamint néhány levelet és kéziratot) dolgoz fel, amelyek mellett további 12 (többségében korabeli) eredeti német nyelvű forrásra hivatkozik. A Herbart-életművet a szövegek aprólékos vizsgálatán keresztül ismerhetjük meg, emellett más tudósok munkásságának (pl. Fichte, Kant, Pestalozzi) tükrében is új vonásokkal bővíti Bicsák Zsanett Ágnes a Herbart-irodalmat. Részletesen, árnyaltan ismerteti Herbart pedagógiai rendszerének alapjait, annak tudománytörténeti, pedagógiai és filozófiai jelentőségét.

A szerző lefekteti a herbarti pedagógia és a tőle különálló életet élő herbartizmus fogalmát, továbbá azt, hogy az évek során hogyan változott Herbart megítélése. „A herbarti pedagógia alapvetően Herbart pedagógiai nézeteire vonatkozik, de a kifejezés a szakirodalomban gyakorta már a követők pedagógiai tevékenységére utal. A herbartianus jelző – a herbarti pedagógia megnevezéséhez képest – pedig még határozottabban fejezi ki azokat a pedagógiai elképzeléseket, melyek nem Herbart által, hanem „Herbart szellemében”, vagy Herbart követőinek szellemében fogantak meg. Tehát a herbartizmus vagy herbartianizmus kifejezés Herbart és követői elméleti és gyakorlati tevékenységét jelöli. A megnevezés nem öndefiníciós kísérlet nyomán fogalmazódott meg, hanem azon „reformgondolkodók” által, akik a herbarti elveken haladó pedagógusoktól saját pedagógiai nézeteiket, nevelési célkitűzéseiket radikálisan megkülönböztethetőnek definiálták. Mivel ezek a reformerek általában mélységében nem ismerték sem Herbart, sem pedig követők pedagógiai törekvéseit, ezért a megnevezés egy olyan pedagógiai kultúrára utal, ami csupán a herbarti pedagógia egy-egy karakterisztikus jegyét foglalja magában, és eltörli azt az alapvető ténytet, hogy az első reformpedagógusok is Herbart nyomdokain indultak el” (Bicsák, 2016, pp. 19–20).

Bicsák szerint a félreértések abból (is) származhatnak, hogy Magyarországon csak az *Umriss pädagogischer Vorlesungen* (magyarul többnyire *A pedagógiai előadások vázlatja* címmel ismert) című művét fordították le. Az Umrissen kívül a Herbart-életművet csupán más nagy európai nyelveken vagy német eredetiben olvashatjuk. Emiatt is hiánypótló a rendkívül forrásgazdag kötet. A múlt tisztázása mellett ugyanakkor a jövőbe is mutat az elemzés. A könyv felhívja a figyelmet a herbarti pedagógiának azon elemeire is, amelyekből a jövő oktatása értékes iránymutatásokat meríthet. Ilyen például a nevelés és erkölcsösség vagy az oktatás és a személyiségfejlesztés viszonya.

2. Herbart mint ellenpont vs. folytonosság Herbarttal

Herbart a 19. század végén a hazai interpretációkban a tudományos pedagógia, pszichológia, etika megújítójaként jelenik meg, s javarészt elismerően írnak róla. Értékelése később folyamatos változásokon ment keresztül. A kezdeti méltató fogadtatást kritikai visszhang követte. A 20. század elején a herbartizmust korszerűtlen, szűkre szabott keretű pedagógiának tekintették. A reformpedagógia mellett a szocialista pedagógia is kritizálta és elutasította a herbarti rendszert. Bicsák szerint ezek az „új” pedagógiai irányzatok úgy váltak

elfogadottá a saját korukban, hogy Herbart nézeteit vették alapul a „régí rendszer” fogalmának megalkotásához, amelyet úgy festettek meg, mint negatív ellenképet.

Bicsák szerint a herbartizmus befolyással volt az európai és amerikai tanárképzésre, s meghatározta a magyar oktatás szervezését is. „Herbart óta beszélhetünk a pedagógiáról, mint tudományról, s hogy ő volt az, aki tisztázta a pedagógia viszonyát a többi tudomány között.” (Molnár Oszkárt idézi: Bicsák, 2016, p. 100) A 20. században rámutattak a régi pedagógia támadható jegyeire, s új, gyermekközpontú pedagógiai elveket helyeztek a középpontba. A 20. század közepén a szocialista pedagógia kiszorította a régi és új pedagógiát is, amelynek nyomán a kegyetlen, majd a tekintélyelvű Herbart-kép vált hangsúlyossá a hazai interpretációkban.

A szerző kifejti a korabeli hazai Herbart-recepcióban megjelenő progresszív és konzervatív pedagógia közötti különbségeket. Az új pedagógiát Rousseau személyéhez, míg a régi pedagógiát Herbart nevéhez kapcsolták. Mélyrehatóan elemzi, hogy a szerzők hogyan viszonyultak a két irányzathoz, illetve azt is, hogy a két irányzat szembeállítható-e egymással vagy külön értelmezendők. Bicsák Zsanett Ágnes kiemeli, hogy a nemzetközi és hazai kutatások alapján újra kell értelmezni a reformpedagógia fogalmát, mivel az nem állítható szembe egyértelműen a „régí” pedagógiával. Inkább a „régí” pedagógiával kapcsolatba hozható fogalomként írja le, és az azonosságok keresését ösztönzi.

A 20. század végén a német kutatók először élesen különválasztották a herbartizmust és a reformpedagógiát mint két nevelési modellt. Bicsák az összehasonlításhoz használt koncepciók közül a normatív és az értékrelativista modellt mutatja be Bábosik István nyomán. A normatív koncepció Herbart pedagógiájához kapcsolódik, miszerint a gyermek erkölcsi nevelése a fontos, ahol a tanár irányító szerepben van, a tanuló pedig a befogadó fél. Az értékrelativista koncepció Bábosik szerint Rousseau és Pestalozzi pedagógiájához kapcsolható, melynek célja a gyermek egyéni fejlődésének támogatása, illetve fontos a cselekvéseken és saját tapasztalat útján elsajátított tudásszerzés. A tanár indirekt módon oktatja a diákokat, úgymond segítő szerepben van jelen a tanórán. Bicsák és Bábosik is hangsúlyozza, hogy a két szemlélet közül egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál. Úgy is mondhatjuk, hogy egymás mellett, párhuzamosan léteznek.

A reformpedagógia és a klasszikus pedagógia közti viszony újraértelmezésénél Bicsák említést tesz *Jürgen Oelkers* fogalomhasználatáról, miszerint „a reformpedagógia előtt jelenlevő reformpedagógiaként” beszélhetünk a herbartizmusról. Emellett Benner és Kemper a reformpedagógia három fázisát különbözteti meg. Ellen Key „*A gyermek évszázada*” című munkájában is találunk utalást arra, hogy Herbarttól nem idegen a reformpedagógia koncepciója. Key a reformpedagógia elődjeként utal a német pedagógusokra, köztük Herbartra is. Úgy értelmezhetjük, hogy egyik koncepció a másikból alakult ki. Key az angol pedagógusokról is említést tesz, például Cecil Reddie személyéről, aki szintén vett át jegyeket a klasszikus elemekből. Key pedig párhuzamot vél felfedezni a német és angol pedagógusok koncepciói között. A kilencvenes évektől kezdődően a korábbi olvasatok Magyarországon is újjáéledtek, s elegyedtek az újabb interpretációkkal.

3. Ridegség-merevség vs. gyermekközpontúság

Az egyik leggyakoribb kritika szerint Herbart konzervatív, arisztokratikus gondolkodó volt, az individualista nevelést állította középpontba, s ridegség-merevség jellemezte. Bicsák Zsanett Ágnes mellett érvel, hogy a szocialista pedagógia által megfogalmazott kritika csupán egy lehetséges interpretációs sík, amelyet a könyv nem tekint a herbarti pedagógia

elfogulatlan megközelítésének, inkább az értelmezések egyik síkjának, s egyoldalú, torzító értelmezést látat benne. A politikai ideológiák árnyékában született az a kritika is, hogy Herbart burzsoá pedagógus volt. A könyv ezt nem szakmai alapú kritikának, hanem ideologikus értelmezésnek tekinti, amelyet a saját irányzat legitimálására használtak.

Bicsák hangsúlyozza, hogy Herbartnál fontos a gyermekközpontúság szemlélete a normatív jegyek és az erkölcsi nevelés hangsúlyozása mellett. Erre hoz példákat Herbart eredeti nyelvű műveiből, amelyekből kiderül, hogy Herbart sem tagadja a gyermeki személyiség tiszteletének jelentőségét. Az eredeti Herbart művekből idézi továbbá azt a megállapítást, hogy az iskola és az élet kapcsolata szorosan összefügg. Mindez felülírja azt a kritikát, mely szerint a Herbart-pedagógia követői a társadalom számára nevelik a diákokat, és nem készítik fel közvetlenül az életre őket. A szerző idézetekkel támasztja alá, hogy Herbart a gyermek személyiségére fókuszálva neveli az erkölcsre a tanulókat. Úgy véli, hogy méltányosságra kell őket nevelni és nem arra, hogy az egyéni vágyaikat helyezték előtérbe, mert majd így tudnak beilleszkedni a társadalomba.

4. Tekintélyelvűség vs. a gyermek egyéniségének tiszteletben tartása

A kötet elemzi (főként) Medinszkij nyomán azt a kritikát, mely szerint Herbart a kormányzás szakaszában a gyermeki akarat megtöréséről, kaszányaszellemről, tanári tekintélyről és a diákok engedelmességéről beszél. A szerző szerint az eredeti szövegekben fellelhetők olyan elemek (fegyelmezés, erkölcsi szigor), amelyek az aktuális pedagógiai normák szerint szigorúnak tűnnek, így a „tekintélyelvűség” vád részben megalapozott. Ugyanakkor a „kegyetlen” címke gyakran túlzás, aránytalan, kontextus nélküli, leegyszerűsített és ideológiai alapon megfogalmazott. A primer szövegek árnyaltabb képet mutatnak; például Bicsák a következőképpen foglalja össze Herbart nevelésszerményét: „A herbarti nevelésszermény kettős törekvése tehát, hogy tiszteletben tartsa a gyermek egyéniségét, azt a megismételhetetlen meghatározottságot, melyet a természet csak az ő számára nyilvánított ki, valamint a társadalmi integráltság érdekében újabb meghatározottságokat mondjon ki és sajátíttasson el, hogy a természeti lénytől, az ösztönös és csapongó vágyaktól vezérelt gyermeki én felelős és cselekvőképes felnőtté érjen.” (Bicsák, 2016, p. 161). Herbart egy értelmezése szerint „a nevelt saját belátásainak való engedelmességből cselekszik az erkölcsi alapeszméknek megfelelően, azaz helyesen (Dénes, 1967, p. 92). Ez az erkölcsi autonómia” (Bicsák, 2016, p. 120).

5. Összegzésként: Értelmezés és újraértelmezés

A könyv példás bizonyítéka a kritikai gondolkodás mellett a megalapozott forrásfeldolgozásnak. Folyamatosan értelmez és újraértelmez, sőt többféle interpretációs síkot ajánl az olvasónak is. Tisztán próbál látni egy ellentmondásokkal tűzdelt, többszörös értelmezési réteggel átitatott, s félreinterpretálással terhelt életmű értékelésében. Nem esik a heroizálás végletébe, s megjelennek a fegyelmezés sokat vitatott nézeteivel kapcsolatos elemzések is. Függetlenül magától az elmúlt másfél évszázad interpretációitól, az eredeti szövegekből igyekszik felépíteni egy letisztított, a korábbiaknál objektívebb Herbart-képet. Ugyanakkor nem egyetlen érvényes interpretációt nyilvánít ki, hanem többféle versengő megközelítést kínál, s őszintén leírja a kutatás korlátait, a még megválaszolatlan kérdéseket. Összességében Bicsák Zsanett Ágnes amellet érvel, hogyha egy fogalmat értelmezni szeretnénk, érdemes a primer szövegeket is tanulmányozni, illetve nemzetközi és hazai kutatásokat is vizsgálni a témában arról, ki hogyan vélekedik az adott fogalmakról. A szerző

közérthetően fogalmazza meg mondanivalóját, és említést tesz többféle olvasatról, azok lehetséges háttéréről, és tisztázza is azokat. Bemutatja, hogy melyik korszakban ki hogyan viszonyult a herbarti pedagógia alapfogalmaihoz, és ma hogyan értelmezhetjük őket.

Bár a kötet 2016-ban jelent meg, még mindig aktuális, így jó alapot nyújthat azoknak, akik ebben a témában vagy ehhez kapcsolódóan szeretnének kutatni. Az oktatásfilozófia, az alternatív és reformpedagógia, a neveléstörténet kutatóinak értékes adalékokkal szolgál a monográfia, illetve azok számára is tanulságos olvasmány, akik a herbartizmust vagy annak fogalomkészletét szeretnék megvizsgálni. Ajánljuk továbbá pedagógusoknak, akik mélyebben érdeklődnek a pedagógia mibenléte, a pedagógiai elméletek története iránt; oktatáskutatóknak, különösen nevelésméleti vagy neveléstörténeti szempontból; illetve tanárképzésben résztvevő hallgatóknak, akik meg akarják érteni a ma ismert oktatási rendszerek gyökereit, annak fejlődéstörténetét. S nem utolsósorban ajánljuk azok figyelmébe, akik maguk is hasonlóképpen megkérdőjeleznek egyes recepciós irányzatokat más szerzők vonatkozásában, vagy akik aziránt érdeklődnek, hogy miképpen „befolyásolta a múltat” egy-egy aktuális „jelen” a történelem során.

Forrás

Bicsák, Z. Á. (2016). *Vált(ak)ozó olvasatok Johann Friedrich Herbart pedagógiájának hazai recepciójában*. Gondolat. ISBN 9789636937195

Szerzők:

Kádár Lilla, Debreceni Egyetem, Debrecen.
e-mail: lillakadar07@gmail.com

Ceglédi Tímea, Debreceni Egyetem, Debrecen
e-mail: t.cegledi@gmail.com; cegledi.timea@arts.unideb.hu

Köszönetnyilvánítás

A szerzők hálával tartoznak Dr. habil Vincze Tamásnak, aki ösztönzésével és színvonalas szakmai javaslataival támogatta a jelen recenzió végleges változatának elkészítését. Köszönetünket fejezzük ki Csók Cintia felé, aki támogató javaslatai és a vele folytatott dilemma-oldó szakmai beszélgetések révén jelentősen hozzájárult a recenzió megszületéséhez.